

Cild XVII

1972

TÜRKİYAT MECMUASI

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ENSTİTÜSÜ
TARAFINDAN YAYINLANIR

Kurucu :
M. Fuad Köprülü

EDEBİYAT FAKÜLTESİ BASIMEVİ
İSTANBUL — 1972

İSLÂM KAYNAKLARINA GÖRE MALAZGİRT SAVAŞI (*)

C. CAHEN

Çev. : ZEYNEP KERMAN

Malazgirt savaşı, tarihte, şartları, teferruatlı ve kesin olarak araştırılmağa değecek kadar mühim bir rol oynamıştır. Halbuki, onun tafsilâtlı bir hikâyesini anlatmak veya esas karakterini ¹ meydana çıkarmak isteyen yazarlar, sadece hıristiyan müelliflerden; bilhassa hâdiseyi geniş olarak nakleden aşağı yukarı muasır Bizanslılardan (Skylitzès ile Bryennios'u pek az farkla tekrarlayan Attaleiates'den), Ermenilerden (muasır Lastiverd'li Aristakes ile XII üncü asrın ilk yarısında yaşayan Urfalı Mateos'dan) ve kısmen Suriyelilerden (eseri son zamanlarda neşredilen XII nci asır yazarlarından Suryânî Mikhael ile daha sonra bahsedilecek olan XIII nci asır sonunda yaşayan Bar-Habraeus'den) faydalanmışlardır. Bazı müellifler arapçayı bilmediklerinden, diğerleri ise neşriyatın eksikliği dolayısıyla, İbn al-Aşîr ² gibi meşhur Arap tarihçilerini tenkidsiz bir şekilde özetlemekle iktifa etmişlerdir. Halbuki Malazgirt savaşına ait sadece arapça veya kısmen farsça elyazması birçok uzun rivayetler mevcuttur. Büyük yenilikler getirme iddiası taşımayan bu makalenin gayesi, bunların muhtevalarını ortaya koymak ve onları diğerleriyle mukayese etmekten ibarettir.

Malazgirt savaşına zaman geçtikçe daha çok ehemmiyet verilmesi, bu devreye ait müslüman tarihlerinin hemen hepsini hangi neviden ve nereye ait olurlarsa olsunlar, az veya çok tafsilâtlı bir tarzda ondan bahsetmeğe sevketmiştir. Burada, bizim nokta-i nazarımızdan hiç olmazsa kısmî bir özelliğe lâyık bulunanlar incelenecektir. Bu zahiri özel-

(*) Fransızca orijinal adı *La Campagne de Mantzikert d'après les sources musulmanes* olan bu makale Byzantion mecmuası (c. 9, 1934, s. 613-642)'nda neşredilmiştir.

¹ Meselâ daha önce ve son olarak J. Laurent (*Byzance et les Turcs Seldjucides*, Nancy, 1913,). Keza, *Des Grecs aux Croisés, Byzantion'* da, 1924, s. 367-449.

² Bilhassa G. Weil, *Geschichte der Chalifen*, Mannheim, 1851, c. III, ve Aug. Mülller, *Der Islams im Morgen-und Abendland*, Berlin, 1885, c. II.

lik, umumiyetle bunların daha eski devirlere ait kaybolmuş eserlere dayanmasından ibarettir.

Gerçekten de muhafaza edilen bu islâmî kaynakların müşterek özelliği, hâdiselerden çok sonrasına ait bulunmalarıdır. Bununla beraber, bu mahzur mübalâğa edilmemelidir, zira diğer noktalar üzerinde mültekat şeklinde yazılmış muahhar eserleri, orijinal kaynaklarla mukayese etmek imkânını verdiği zaman, umumiyetle efsanevî tahrif ve ilâvelerin metnin ana hattını tadil edemediği ve çok defa metne hemen hemen uygun iktibaslarla dolu olduğu müşahade edilir.

Malazgirt hâdisesinde, diğer dillerde yazılmış müstakil kaynaklarla mukayese aynı neticelere götürür.

Umumiyetle ve hattâ tarafgirâne mülâhazalar ilâve ettikleri zaman bile Arap tarihçileri, bu mütalaaların yanısıra, hâdiseleri değiştirmeksizin kaydederler. Bunu söyledikten sonra, Arap kaynakları ve kısmen onlara bağlı olan İran kaynakları, üç gruba ayrılabilir.

Birincisine, birbirlerinden ayrı, kısa; nâdir olarak kendilerine has teferruatı ihtiva eden, nisbeten eski bir zamana ait bir seri nakiller sokulabilir. Malazgirt savaşına ait en eski zikir, İbn al-Ğalânî'si'nin ³ XII. asır ortalarında yazdığı Şam Kroniği'ndedir. Şaşılacak bir şeydir ki, kendisini Hilâl aş-Şâbi'nin zeyl muharriri gibi gösteren ve hakikatte eserinin birinci kısmında onu takip eden İbn al-Ğalânî'si, kendisinden evvel XI inci asrın ikinci yarısında selefinin oğlu tarafından yapılan zeylden tamamen habersiz görünür. Dokümanlarını, idarî vazifeleri dolayısıyla tahkik ettiği arşiv vesikalarına dayandıran yazar, bazen onların şişkin ve mübhem üslûplarını muhafaza ederek özetler.

Bununla beraber, Malazgirt'e daha mufassal şahadetler bulmağa vakti olsaydı, tamamlamak istediği hikâyelerden ancak birini tahsis edecekti.

Hikâyesi, bize Suriye'de haber alınan, fakat Şam'da yazıya geçirilen resmî bir tebliğ fikrini verir. XIII üncü asır Halep vak'anüvislerinden Kemâl ad-din İbn al-Adîm, Biyografik Lûgati'nin Alp Arslan ⁴ maddesinde, yazarı belli olmayan bir metni zikreder ki, bu İbn al-Ğalânî'si'nin hemen hemen aynen tekrarından ibarettir. Yazarın Şam kroniğinden kopye edilen muahhar bir eseri mi, yoksa anonim bir nüshayı mı gözönünde bulundurduğunu kesinlikle söylemek mümkün değildir. Nihâî muahede ile ilgili son cümleleri yazar Halep kroniğinde Malazgirt hikâyesinin sonunda kullanmıştır. Aynı müsannif, yukarıda adı

³ Amedroz neşri, Leide, 1908, 8. Gibb'in tercümesi (Londres, 1932) ancak Haçlı Seferleri'nden başlar.

⁴ Bibliothèque National A. el. yaz. 2138, f° 186 r°.

geçen makalede, XII nci asrın diğer iki tarihçisinin Malazgirt'e ait bölümlerini tanıtır ⁵. Bunlardan birinin, meşhur Usâma'nın kardeşi Abu'l-Hasan ibn Mursid ibn 'Alî ibn Munķiz'in kaynakları, şüphesiz şifâhen ailesinden gelen ve hakikatten ziyade nükte endişesinin hâkim olduğu hikâyelerdir; zaten Kemâl ad-dîn'in kendisi de bizi ona güvenilmemeğe davet eder ⁶; bununla beraber Kroniğinin Bizans taarruzu sırasında Halep prensinin rolü kısmında, aynı kaynağı takip eder; fakat bu, hiç şüphesiz yanlış bir şeydir.

Abü Gâlib 'Abd al-Vahhâb ibn Mas'ûd ibn al-Hüseyn aş-Şaybânî'nin aynı asrın sonuna doğru yazılmış olan kroniğine gelince, yazar Lûgati'nde ondan kendi tarih kitabında nedense çıkardığı, Halifenin oynadığı role dair dikkate değer bilgiler aktarır ve kendisini müteakip iki gruba yaklaştıran, öncülerin ilk savaşıyla ilgili bir hikâye nakleder.

İbn al-Azrak al-Fâriķî'nin, şüphesiz şehrinin devrimizle ilgili arşiv vesikalarına dayanılarak nihaî şekliyle 1177 de yazılan Mayyâfâriķin ⁷ adlı tarihindeki parçaya özel bir yer ayrılmalıdır. Evvelkilerden biraz daha uzun olan ve muahhar yazarlar tarafından ihmal edilen bu çok dikkate değer malumatı hâvi metin, o olmasaydı meçhul kalacaktı.

İkinci ve üçüncü grubu, en tam şekli 'İmâd al-Dîn al-İşfahânî ve Sibî ibn al-Cavzî'nin eserlerinde bulunan hikâyeler teşkil eder. Salâhaddin'in meşhur kâtibi 'İmâd al-Dîn, 1183 te tamamladığı Selçukluların Tarihi ⁸ adlı eserine Malazgirt savaşıma ait uzun bir hikâye dercetmiştir. Bu yazarın bütün eserleri gibi, bu da kafiyeli ve âhenkli, seci ve cinaslarla dolu bir nesirdir; bu yazı alışkanlığı sadece sonu gelmez boş tiradlardan ibaret değildir. Yazar kelime oyunu yaparken, bazı küçük teferruat da zikreder ki, bunları tarihî bakımdan değerlendirirken, secileri gözönünde bulundurmak lâzımdır. Meselâ yazar, arapça bilmeyen Romanos Diogenes'e arapça bir seci oyunu ile izah edilebilecek bir cümle izafe etmekten asla çekinmez. Bununla beraber, babası kendisinden evvel Irak'ta yüksek idarî mevkilerde bulunan yazar, zengin ve iyi haber alma kaynaklarına sahipti; elverişli olduğu nisbette müstakîl hikâyelerle (bu kaynakların hiç biri muhafaza edilmemiştir) yapılan mukayeseler gösteriyor ki, o, her şeye rağmen aslî olanı hakikate uygun olarak kullanmıştır. Basilakes'in cümlesi de mâna itibarıyla şüphesiz doğrudur. Müdafaaı temayüllere sahip olmakla beraber,

⁵ Ayn. esr. 187 v° ve 188 r°.

⁶ *Historiens orientaux des Croisades*'da zikredilmiştir, III. s. 712.

⁷ Neşredilmemiştir; bu parça not halinde Amedroz'un *Qalânisi*'nde yayınlanmıştır, s. 99-100.

⁸ Tek elyazması nüsha, Bibliothèque National A. el. yaz. 2145.

belki de kendisine izafe edilemeyecek bir ihmâl müstesna, bu temayüller onu hâdiseleri tahrif etmeğe sürüklememiştir. Melikşah'ın bütün saltanat devri için kaynağı Anuşirvân'ın hemen hemen muasırı olan İranlı'nın hâtıralarıdır; bunlar daha eskiye gitmez, Malazgirt için başvurduğu kaynak meçhuldür.

Günümüz nâşirlerinin haklı olarak cesaretini kıran, 'İmâd al-Dîn'in üslûbunun büyük güçlüğü ve lüzumsuz uzunlukları, XIII üncü asrın başında al-Bundârî'yi ⁹ bir hülâsa kaleme almağa sevketmiştir; terimleri aynen muhafaza eden al-Bundârî, hikâyenin lüzumsuz kısımlarını çıkarmakla yetinerek yazarını adım adım izler. Her ne kadar al-Bundârî esaslı hiç bir şeyi atlamamışsa da, onun çıkardığı ve diğer tarihçilerin kaydettikleri bazı detayların kaynağını tahkik etmek için 'İmâd al-Dîn'in metnine müracaat etmekte fayda vardır. Bunlardan en önemlisi, yukarıda zikredilen Suriye kaynaklarından çıkardığı son satırlar hariç, Kemâl ad-Dîn'in ¹⁰ eseridir; sade, sağlam ve müşahhas üslûbuyla bizim için daha zevkli olan hikâyesinin zekice olmaktan başka hiç bir mahzuru yoktur; örneğinin mübhem metnini daha vâzıh bir hale getirmek için, bir veya iki yerde detaylara, 'İmâd al-Dîn'in haberlerinde bulunmayan bir serahat verir. Nihayet, Bundârî ile aynı devre doğru İranlı al-Husaynî kendi lisanında Selçuklulara dair bir tarih yazar ki, bu, 'İmâd al-Dîn'in ¹¹inkinin hülâsaten yapılmış bir adaptasyonuna benzer.

En mufassal şekli Sibî ibn al-Cazvî'de ¹² bulunan hikâyeyi son gruba yerleştirmek lâzımdır. Bu yazar, şimdiye kadar çok ihmâl edilmiştir. Şüphesiz XIII üncü asırda yazan bu müellif, inanılmayacak kadar geveze, gördüğü ve duyduğu her şeyi kabul eden, yanlış tefsirlere düşecek kadar aceleci ve aklın alamayacağı derecede dağınık bir kompozisyona sahip bir yazardır. Fakat, tenkid kabiliyetinin yokluğu, kanaatimizce, diğer kaynaklarımız tarafından unutulmuş şâyân-ı dikkat detayların muhafazası bakımından bir kazançtır; günümüzde kaybolmuş, başka hiç bir musannifin istifade etmediği XI inci asrın ikinci yarısına veya daha doğrusu muahhar devreye ait önemli eserleri tanımıştır. Ümit olunabilir ki, arapçacıların kendisine karşı göstermiş oldukları yarı ihmale galebe çalsın. Anadolu'daki Türk birlikleri hakkında yepyeni bilgileri bize o vermiştir ve Malazgirt savaşını müteakip yapılan sulh mü-

⁹ Houtsma neşri, *Textes relatifs à l'histoire des Seldjoucides*, II.

¹⁰ Bibliothèque National A. el. yaz. 1666.

¹¹ K. Süssheim neşri, Leida, 1909. Bk. Bundârî neşrinde Houtsma'nın önsözü. *Zabdat al-Tevârih*'de (XIII üncü asır) 'İmâd al-Dîn'i özetler.

¹² Bibliothèque National A. el. yaz. 1506, Malazgirt Savaşının hikâyesi Anedroz tarafından Kälânîsi'de not halinde neşredilmiştir, s. 100-105.

zakereleri ile Romanos Diogenes'in daha sonraki mukadderatım oldukça uzun bir şekilde ortaya koyan yegâne arap yazarı da odur. Nihayet, Halep ric'atine ait hikâyesinde de görüleceği üzere, ö, övme, taraf tutma endişesinden tamamiyle uzaktır.

Sibt'in kaydettiği bu rivayet, otuz sene evvel yazan İbn al-Aşîr'de bulunduğu göre, söylemeğe lüzum yoktur ki, ondan önce de biliniyordu¹³. İki grubu birbirine bağlayan yegâne yazar da odur. İmâd al-Dîn ile Sibt'in iki rivayetini bildiği için, onları sıkı olarak birbirine bağlamıştır. Savaş hakkında, meselâ iki rivayetten birini seçerken, onunla aym tercihi yapmıyorsak da, hikâyenin bütünlüğünü bozmadan, esasını muhafaza ederek ve zaman zaman şu veya bu fikre katılarak yapmış olduğu icmal, hiç şüphe yok, onun tarihçi kabiliyetine şeref verir. Bununla beraber o, birçok teferruatı bile bile atladığından ve daha sonra Mirhond'da okunduğu gibi müteakip kaynaklarda bulunan bilgileri naklettikten dolayı, bizim için sadece kaynakların tenkidi ve okuduklarımızın kontrolü bakımından ehemmiyetlidir.

Diğer taraftan bu rivayet arap dilli hristiyan çevrede tanınan yegâne rivayet olarak gözükmektedir. Sibt'ten birkaç sene sonra, hristiyan al-Makîn¹⁴ aynı rivayeti kısaca, daha sonra Bar-Habraeus da¹⁵ denilen meşhur Abu'l-Farac'ın süryanice ve arapça olmak üzere iki dilde yazdığı Tarih'inde nakletmiştir. Rivayetin dikkate değer tarafı kaynağını daha dikkatli okuduktan sonra Sibt'in iki yanlış tefsirini düzeltme imkânını vermesidir. Bundan başka o, hakikaten korkunç olan kronolojik intizamsızlığı (hâdiselerin nakli gerçekten çok farklıdır¹⁶) ve İmparatorun esareti ile ilgili bir anektod mevzuundaki büyük saflığı yüzünden, mütaad rehberi Süryânî Mikhael'i neden takip etmediğini izah eder; söylendiğine göre o, anlattığı iki rivayeti biri arapça, diğeri farsça olan bir eserde bulmuştur. Bar-Habraeus'dan önce veya hemen sonra bize intikal eden İran eserleri sadece İmâd al-Dîn'in rivayeti ile benzerlik gösterdiği için ikinci malûmat biraz tuhaftır. Sibt'de bulunan bazı unsurların iki asır sonra, diğerlerine karışmış bir şekilde, Mirhond'da bulunması vâkiası, mazi için hiç bir şeye delâlet etmez, zira farsça gibi arapça da yazan bu müellif her iki dilin tarihî edebiyatına vâkifti.

¹³ Tornberg neşri, c. X. Henüz tercüme edilmemiştir.

¹⁴ Neşir ve tercüme. Erpenius, Leyde, 1625.

¹⁵ Neşir ve tercüme: Bruns ve Kirsch, 1789. Budge'un son tercümesini (Oxford, 1932) elde edemedim.

¹⁶ Chabot neşri, c. III. Bar-Hebraeus'un uzun zamandan beri bilinen şahadetinin, belki şimdiye kadar münferit kaldığı için, lâıkiyle tetkik edilmediği görülmektedir.

Bahis konusu farsça eserler, daha önce sözü geçen Al-Husaynî'nin Tarihi ile *Ravendi*¹⁷ ve Kazvin'li Mustaufî'ninkileridir¹⁸. İlki, XIII üncü asırda kaleme alınmış olmasına rağmen Selçuklulara ait, bize kadar intikal eden en eski farsça tarihtir; burada nakledilen rivayet, şu veya bu tercümeyle ait olduğunu tasdik ettiremeyecek kadar kısadır. Mustaufî'ye gelince, XIV üncü asırda yazılmış olmakla beraber, rivayeti, kaynağı meçhul bazı anekdotları ihtiva eder. Bununla beraber, çok muahhar olmasına rağmen, kime ait olduğu belirsiz muhayyel klişeler yanında Malazgirt'e ait bazı orijinal rivayetleri ihtiva eden Mirhond'un (XV inci asır)¹⁹ tarihini de zikretmek lâzımdır; geri kalan birçok bölümler Sibî'in kaynağından gelir; o da İbn al-Aşîr'i tanır, fakat İmâd al-Dîn'in tercümesini bilmez; son olarak o, Mustaufî'nin kaynaklarından birine bakarken, onun bir hatasını düzeltme imkânını bulmuştur. Bize kadar gelen muahhar yazarların Malazgirt'e dair hikâyelerini anlatırlarken istifade ettikleri fakat adlarını zikretmedikleri eserler nelerdir? Benim burada gayem, XI inci asır sonu veya XII inci asır başlangıcında yazılmış arapça tarihî eserlerin tenkidî bir tablosunu arz etmek olmadığından ve bu makalenin konusunu asla değiştirmeyecek olan böyle bir çalışma, yazmaların daha geniş şekilde incelenmesini icap ettirdiğinden, birkaç noktaya temas etmekle yetinmemin mazur görülmesini rica ederim. Bu arap bibliyografik lügatlerine veya J. de Somongyi'ninki²⁰ gibi, son zamanlarda yazılmış bazı makalelere müracaat edilerek, onlarda Malazgirt'e ait bir hikâyeyi ihtiya eden birçok yazar adının bulunmaması demek değildir. Fakat onlar zikredilmeyeceğine göre, yakın seneler için, yukarda sayılan eserlerde bir kıymet ifade eden isimlerle iktifa etmek aynı şekilde akla uygun görünmektedir. Sibî'in naklettiği vak'ayı büyük babası İbn al-Cazvî'nin XII nci asrın sonunda kaleme aldığı kronikten almış olması mümkündür; bu yazarın bu devri ihtiva eden ve İstanbul'da bulunan tek yazmasını görmedim; belki de orada kaynağını zikretmiştir; fakat, her hâlikârda onun bir mutavassıttan başka bir şey olmadığı aşikârdır. Bununla beraber, 1052 den 1086 ya kadarki umumî tarih hâdiseleri için Sibî tarafından sık sık zikredilen yegâne yazar, Hilâl-aş-Şâbî'nin 1087-1088 de vefat eden ve sonuna kadar geniş ve doğru haberlere sahip olduğu görülen oğlu ve halefi Muhammed Garş al-Nî'ma'dır²¹. Eğer Sibî'in Malazgirt savaşı hakkında ver-

¹⁷ *Gibb Memorial Series*'de neşredilmiştir, N.S. II, 1920. Bk. *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1902.

¹⁸ *Tārîh-i Cüzîde*, Gantîn neşri ve tercümesi, Paris, 1903.

¹⁹ Vullers neşri ve tercümesi, 1838.

²⁰ *J. R. A. S.*, 1932.

²¹ Hayatı ve eseri için Bk. Sibî, göst. yer. 199 v°.

diği bilgi ondan geliyorsa, bu birinci elden kaynak demektir. Mamafih, diğer hâdiseler dolayısıyla onu tanıyan Kemâl ad-Dîn'in Lügat'inde Malazgirt'e ait kaynaklar meyanında bu yazarı saymaması dikkati çekicidir; fakat o bu savaşla sadece Halep'le uğraştığı kadar yani ima yoluyla meşguldür. 'İmâd al-Dîn'e gelince, kaynağı İran-İrakîdir ve onun Suriyeli kroniklerden haberi yoktur. 1094 tarihlerine giden bir kronik'in sahibi olan ve 1127'de vefat eden Hamadânî adlı bir yazarın varlığına işaret edelim; o devirde tanınmış olmakla beraber, Sibî'te nâdiren adı geçer; bu devir için İbn al-Aşîr tarafından bilhassa gösterilen nâdir kaynaklardan biridir ve "diğer Iraklı" anonimlerle, Suriye menşeli olmayan yegâne kaynaktır²².

Öte yandan, 'İmâd al-Dîn ile Sibî'nin naklettikleri iki rivayet de büyük kısımları itibarıyla ortak edebî kaynaktan gelmemekle beraber, epizodların seçimi ve bunların taşıdıkları vasıflar ile bazı cümlelerde (meselâ, Bizans dev mançınının tasvirinde olduğu gibi) bir veya iki defa çok vâzih benzerlikler arzederler. Buna göre, her ikisinin kaynaklarının da, Alp Arslan'ın zaferden hemen sonra imparatorluğun bütün eyâletlerine gönderdiği resmî tebliğler olması mümkündür. Bunlar, gönderildikleri yerlere, kâtiplere, mahallî ifadelerle göre değişik olmalarına ve konu dışı hikâyelerle çeşitli şekillerde terki edilmelerine rağmen, hemen hemen bütün Arap tarihçiliğinde olduğu gibi, resmî karakteri muhafaza ederler.

Malazgirt'in arifesinde, Bizanslıların ve Türklerin karşılıklı durumları ne idi? ²³ Fakat, her yıl kendiliklerinden Bizans topraklarına akın eden müstakil Türk birlikleri ile hiç bir fetih gayesi gütmeyen, sadece iki imparatorluk arasında barışçı münasebetler kurulmasını arzu eden Selçuklu Sultanı arasında köklü bir ayırım yapılmazsa, durumdan hiç bir şey anlaşılmaz ²⁴. Birinci vâkıa, çok iyi bilindiğinden, üzerinde dur-

²² Kahire kütüphanesi kataloğunda, benim görmediğim eserin tam bir yazma nüshasının olduğu kaydedilmiştir (e. V, s. 64) bununla beraber, bütün İslâm tarihini 86 sahifede işlediğine göre, ya bir eserin bölümü veya burada bizi alâkadar etmeyecek kadar kısa bir eser olması icap eder.

²³ Bk. G. Weil, Aug. Müller, J. Laurent'nın eserleri; fakat onlar bilhassa Sibî gibi en önemli Arap kaynaklarından haberdar değillerdir. Müteakıp icmalde, hikâyenin akışını kesmemek için, İslâm kaynaklarının muhtelif vâkıalar hakkında verdikleri ayrıntılı bilgilere her zaman işaret edilmemiştir. İcmal esas itibarıyla onlara dayanmaktadır. Fakat, tabii olarak, diğer kaynaklar onlara uyduğu veya uymadığı zaman, hususî bir teferruatı ihtiva ediyorlarsa, metinde veya notlarda, yeri geldikçe işaret edilmiştir.

²⁴ Bu konuda Türk tarihçilerinin görüşü farklıdır. Bk. İbrahim Kafesoğlu, *Malazgirt Muharebesi, İslâm Ansiklopedisi*, c. 7. 1957, s. 242-248. Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, Ankara, 1965, s. 117 v.d. (Mütercimnin notu).

mağa hacet yoktur; birçok yıldan beri, bilhassa Malatya'dan Kappadokia ve ötesine akınlar birbirini takip ediyordu; Ermenistan'dan Bitinya ve Antakya dükaliğine kadar her şey tahrip edilmiş veya edilmeğe maruzdu; yerleşme fikri olmadığından, her akından toplanan ganimet emniyet altına alındıktan sonra, birlik tekrar harekete geçiyordu. Diğer taraftan, Bizanslıların kuvvet kaybetmesine karşılık, Bizans sınırlarına komşu müslüman devletlerinin kuvvet kazandığını zannetmek yanlış olur. Muhteris Türkmen müfrezelerinin hepsini birden uzaklaştıramayan Sultan, onları kendi topraklarında kalmamaları şartıyla istedikleri yere gitmeğe teşvik edince, Mısır'a tâbi beylikler, yani Sultanın düşmanları, hattâ onun himâyesinde olanlarla Yukarı Mezopotamya ve Suriye'nin bütün küçük beylikleri de talan ediliyorlar yahut edilmek tehdidine maruz kalıyorlardı. Keza onlar Bizanslıların zayıf düşmelerinden istisnâ olarak istifadeye çalışıyorlar ve tedafü maksadıyla yaptıkları mukabil hücumlara zaman zaman karşı koyuyor fakat çabucak cesaretlerini kaybediyorlardı. 1067'de, Bizanslılar Antakya ile Halep arasında müstahkem bir mevki olan Artah'ı kaybetmişlerdi. 1068'de, orası ve civarı yeniden zaptedildi. Kısacası, Doğu Ermenistan müstesna, imparatorluğun sınırı siyasî bakımdan aynı kaldı.

Öte yandan, Sultan şahsen Bizans ile savaş halinde olmak istemiyordu. Şüphesiz Afşin gibi bir ordu kumandanı Sultan'ın zımnî bir tasvibi olmadan Anadolu'ya saldıramazdı. Yine unutmamalıdır ki, başkaları ona danışmadan oraya gidiyorlar, hattâ isyan halinde olanlar, Sultan'ın intikamına karşı Bizans ülkesinde bir sığınak arıyorlardı. Bizans büyük itibarını muhafaza ediyordu: Tuğrul Bey, Ermenistan'daki Bizanslılara çekinerek hücum etmiş, başarıları bile onun karşı hücum korkusunu yok edememişti. Türkmen orduları için, bir Bizans ordusunun sadece yaklaşma haberi bile, kaçmalarını mucib oluyordu; zira, bazıları âniden yakalanarak, ganimetleri ve adamlarının bir kısmını kaybetmek zorunda kalmışlardı. Savaşı bir fetih olarak düşünen Sultan, muhasara âletlerinin az, adamlarının sabırsız, muhasara için elzem olan istikrardan yoksun olduklarını biliyordu. Malazgirt savaşından çok sonra, Türk birlikleri yıllarca savaşa devam ettikleri halde, hristiyan müstahkem mevkileri direnmekten geri kalmadılar. Dahası var: Sultan'ın veya siyasî müşavirlerinin düşüncesine, hristiyan ve müslüman imparatorlukları olmak üzere iki imparatorluk fikri hâkimdir²⁵ ve birincisini yıkmak değil, evvelâ ikincisinin, Sultan'ın iktidarını tasvib ve takdis eden Abbâsî Hâlifesi'nin otoritesini bütün olarak ele geçirmek bahis konu-

²⁵ Bu fikrin uzun zaman, hattâ Malazgirt'ten sonra bile devam ettiği görülecektir.

sudur. Alp Arslan'ın asıl arzusu Bizans'a değil, fakat Mısır'a karşı savaşı. Unutmayalım ki, hemen hemen on iki yıldan beri Türk tehdidi karşısında Suriye'den İran sınırlarına kadar şiî ve arap olan herkes, Kahire'den gelen emre uyarak Mısır'dan gönderilen yardımcılarını idare ve yardımı altında birleşmiş bulunuyorlardı, hattâ bir müddet için, Bağdad'ın tam ortasında Fâtımîler için dua edilmişti ²⁶. Suriye Mısır hâkimiyetinde kaldı ve çok defa Fâtımî emirine karşı itaat etmeyen Halep, Şark'tan gelen tehlikeyi savuşturmak için ona daha çok uysal davrandı. Mezopotamya ve İran'da yok edilemeyen şiîlik, yeni hükümete karşı ırkî düşmanlıkları kuvvetlendirdi ve daima uyanık olan Mısır siyaseti Halife'nin başkentinde bile yakından takip ettiği ve beslediği kanlı karışıklıkları devam ettirdi. Hâsılı, babası gibi, Halife tarafından dinî merasimle Sultanlık ünvanı verilen Alp Arslan, ilk defa 1070 lerde Batı'ya doğru bir Türk ordusu sevkettiği zaman, bu Bizanslılara karşı değil, Mısır'a karşıydı: Filhakika Sibî, onun Romanos Diogenes ²⁷ tarafından zaptedilen Menbic halkı tarafından çağrıldığını, orada vukua gelen müzakereler dolayısıyla, birkaç kilometre ötesinden geçmesine rağmen, ona taarruz etmek için hiç bir teşebbüste bulunmadığını söyler. Fakat Kemâl ad-dîn ve Mısırlı tarihçi İbn Muyassar ²⁸, birbirinden müstakil olarak, harbe, bir âsinin Mısır'dan kendisine meydan okumasının bahane teşkil ettiğini ve Alp Arslan'ın bu çağrıya derhal cevâp verdiğini ileri sürerler. İlk işi o zamana kadar bu kudrete bağlı olan Halep prensini, Abbasî Halifesine hutbe okumağa ve şahsına itaat etmeğe zorlamak olur; ve 1071 de Bizans hücumunun ilânıyla geri dönmeğe mecbur kilmica, bu prence, kendi adına Şam'daki Mısır muhafızına hücum vazifesini verir ²⁹.

Fakat Bizanslılar için Türk olmayan Müslümanlarla Selçuklu Sultanına bağlı olan Türkler ve Türkmen ordaları arasındaki fark pek vâzih değildir. Birçok sebepler meyanında Tuğrul Bey'le yapılan mütarekenin akdi ve Türk tesiriyle İstanbul camiinde Abbasî Halifesi nâmına hutbe okunmağa başlaması dolayısıyla en lüzumlu zamanda, Bizans ile Mısır'ın uzun süren münasebeti kesildiğinden ve Halep prensinin, ganimet uğruna siyasî veya dinî itaate ehemmiyet vermeyen Türk ordala-

²⁶ Onların arasında en mühim şahsiyet olan İranlı al-Şîrâzî'nin otobiyografisine bak. Hindistan'da bulunan tek yazmanın fotokopisini incelememe yardımcı olan Dr. Paul Kraus'a minnet borçluyum (Bk. J. R. A. S., 1932).

²⁷ Sibî 223 r.

²⁸ Kemâl *Kronik* 86 r° = *Lugat* 187 v° ('Alî İbn Munķız İbn Muyassar'a göre Mas-sé neşri, s. 19).

²⁹ Kemâl 86 v° = *Lugat* 186 r°.

rım hizmetine alması ve Artah'ı zaptetmesi neticesinde Antakya için çok tehlikeli bir durum arzettiğinden, Romanos Diogenes, ihlâl edilen sınırlarını müdafaa maksadıyla ilk defa Haleb'e karşı ehemmiyetli bir harekete girişti ve şüphesiz Haleb'in şarkla irtibatını kesmek için, 1068 de Menbic müstahkem mevkiini ele geçirdi. Asrın başından itibaren, Bizans politikası durmadan yeni ileri karakollar elde etme temayülündeydi; fakat bu ilhaklar umumiyetle daha önce kendisine yardım eden prenslikler veya tampon devletlerin halklarını düşman ettikten maada komşu kalelerden yardımcı kuvvetler gelene kadar, çabucak Bizans sınırlarına girip çıkan Türklere karşı bu müdafaa tarzı hiç de tesirli olmuyordu; ve, içte çok zayıflayan imparatorluk, direnmek için ancak dağınık müfrezelere sahipti. Mâhir fakat ağır Bizans ordusu ile sade fakat hafif Türk müfrezeleri arasında da intibak noksanlığı aynıydı. 1068 de, Suriye'de, 1069 da Yukarı-Fırat'taki büyük askerî harekâta rağmen, Türklerin Bizanslıların arkasından Anadolu'ya kadar sızmalarına mâni olunamadı³⁰. Zaten Bizans ordusu, daha evvelki hükümetlerin politikası ve askerî şeflerin işyanlarıyla bozulmuştu. 1068 de Menbic'i alan ordu, ancak el çabukluğuyla galebe çaldı. Bu perişan, disiplinsiz, açlık ve hastalıkla hemen telef olan karmakarışık bir gürûhtu. 1070 de İstanbul'a dönebilen orduya benziyordu. Romanos, 1071 savaşı için sayıca bundan fazla, fakat kalite itibarıyla üstün olmayan bir ordu hazırladı.

Bu sırada, Sultan ile aralarında müzakereler başladı. Bizans yazarları belki bunu gurur kırıcı, belki imparatorun nazarında ertesi seneki savaşa rahatça hazırlanmağa fırsat verecek bir mütareke telâkki ettiklerinden, bu hususta bize bir şey demezler. Burada yegâne kaynağımız, bu sefer, biraz farklı olarak, Sibî İbn al-Cavzî ve Bar-Hebraeus tarafından nakledilen rivayettir, fakat bu müzakerelere ait telmihler, doğruluklarından şüphe ettirecek kadar çok ve kesindir ve bazı güçlüklerle rağmen ana hatlarını tesbit etmek mümkündür. 1069 daki Türk yağmalarını ve Ermenistan'a karşı Bizans savaşının mütekabil hezimetini müteakip veya belki sadece 1070 yılı başlarında Bizanslı general Manuel Komnenos'un tecrit edilmiş Türk müfrezeleri üzerinde kazandığı küçük başarılar dolayısıyla, Sultan ile Basilakes arasında bir mütareke aktolundu. Fakat sonbahara doğru, Nâvekiye Türkmen aşiretlerinden birinin reisi ve Sultan'ın eniştesi (Er-Sagun)³¹ taraftarlarıyla beraber

³⁰ Sibî (118 v°) 1068 de Amorium'un yağma ve katliamını Romanos Diogenes tarafından hapsedilen büyük bir şahsiyetin kardeşinin ihanetine izafe eder; diğer Bizans yazarları, ima yoluyla dahi olsa bu olaya temas etmemişlerdir.

³¹ Veya Sibî'in muhtemel diğer okuyuşuyla Arîsîghî 127 v. Şekil karışmış olmalıdır. Urfalı Mateos, CI, birleşik kelimeyi meydana getiren kelimelerin yer değiştirmesi

Şark seferi hakkında Sultan tarafından Hemedan'da içtimaa davet edildi. Belki müfrezesinin yaptığı yağma dolayısıyla korkuya kapılan Er-Sagun Bizans topraklarına kaçtı ve oradan da ³² istikametine doğru yürüyüşe geçti. Orada, kendisini düşman gibi telâkki eden bir Bizans ordusuyla karşılaştı; Bizans generali Manuel Komnenos'a rica ve niyaz için geldiğini haber göndermesine rağmen, yolda gelirken müfrezesinin yapmış olduğu talanlar dolayısıyla samimiyetine inanılmadı. Bunun üzerine aralarında savaş oldu: Kuvvetlerinin bir kısmını Suriye'ye gönderdiğinden zayıf düşen Manuel ³³ yenildi ve esir edildi. Fakat Er-Sagun için tehlike geçmiş değildi, zira Sultan kendisiyle savaşmak üzere Ermeni sınırını aşmış ve peşine korkunç Afşin'i göndermişti. O zaman Er-Sagun Manuel'e, kendisini Afşin'den kurtarması şartıyla, fidyе almadan serbest bırakmağı vaad etti. Hakikaten az sonra İstanbul'a kabul edildi ³⁴. Adamlarına gelince, ertesi sene Bizans ordusu her ne kadar birçok Türkü istihdam ettiyse de, bunlar Malazgirt savaşı sırasında kendi hesaplarına Filistin'i zaptetmeden evvel Mısır hizmetinde bulunduklarından dolayı büyük bir yekûn tutmuyorlardı ³⁵. Bununla beraber, memlekete Er-Sagun'un aksine yağma yapmadan girdiğini ileri süren Afşin, hainin teslimini talep etti ve o, Sultan'ın düşmanı olduğu için arzusu yerine getirilmediği taktirde Türklerle Bizans arasındaki muahedenin geçerli olmayacağını ve bu takdirde memnunlukla yağma yapılacağını bildirdi. Bazilakes kendisine sığınan bir adamı teslim etmenin şerefiyle mütenasip olmadığı cevabını verince, Afşin sözünü tuttu: Bütün Kappadokia ve civarından Honas'a (Kohenae) ³⁶ kadar birkaç kale hâriç hiç bir şey kurtulamadı. Sibî'e göre Sûltân olanlardan haberdar değildi. Bununla beraber onun 1071 in ilk günlerinde Afşin'in son hareketlerini, Malazgirt ve Erciş'i ele geçirdikten sonra, Suriye istikametine yönelerek Siverek ve Urfa gibi diğer Bizans bölgelerine ve aynı zamanda Müslüman mevkilere hücum ettiğini bilmemesine imkân

siyle vüeude gelen Gedric adını verir. Bunların telkiniyle Nikephoros Bryennios, Chrysos-eulos ismini verir. (Attaleiates adını bilmez).

³² Sibî'e göre Türkler, Bizanslı Marie idaresindeki Derbend'ten geçtiler. Bar Hab-raeus'da görüldüğü üzere Marie, Zamantı'ya hâkimdi. Onda bu epizod yoktur, fakat daha Sibî ve o, Afşin'den bahsederlerken bu yeri zikrederler. Sibî karıştırmış olmalıdır.

³³ Sibî yanlışlıkla Michel diye zikreder.

³⁴ Attaleiates'in dediğine göre Manuel tarafından getirilir; Mateos'a göre ertesi sene Ermenistan'a gönderilir; Bryennios'a göre ise, Manuel'den az sonra, 1070 veya 1071 de ölmüştür.

³⁵ Kemâl 90 r; Sibî 134 r; İbn Muyassar 20.

³⁶ Sibî 127 v. Attaleiates 141, Honas'a (Khonae) yapılan akını Er-Sagun'a izafe eder ve Afşin'den bahsetmez.

yoktur³⁷. Yalnız Afşin'in akını Türkler için tehlikesizce sona ermedi; 1070 yılı nihayetinde Zamantı geçidinde âni bastıran kar sebebiyle bu kaleye kumanda eden Bizanslı Marie'yi ele geçiremediler. Marie onların işelerine göz yumdu ve Türkler ancak ilkbahar başında hiç bir müşkilâta uğramadan gidebildiler. Afşin'in durumundan habersiz olan ve Suriye'yi ele geçirmek için sabırsızlanan Sultan, kendisine yaklaşmak ve Mısır'a karşı harbe hazırlanmak maksadıyla Bizans topraklarına yaptığı akınları devam ettirmedi. Urfa'yı muhasara ettiği esnada Romanos'un bir elçisi yeniden müzakereye başlamak için geldi. Bir aylık beyhude bir muhasaradan sonra Urfa muhafızı Bulgar Basile, Sultan'ı bir vergi ile yetinmeğe, sonra halkın onu ödeyebilmesi için kendisini emniyette hissetmesi maksadı ile harb âletlerini yakmağa ikna etti, fakat sonunda vergiyi ödemeyeceğini bildirdi.

Bu hareket üzerine Bizans elçisinden intikam almak isteyen Alp Arslan, derhal veziri Nizam al-Mülk tarafından teskin edildi, Suriye'ye hareket ederek elçiye oldukça lutufkâr bir cevapla geri gönderdi; Halep yolu üzerinden geçerken Menbic'e hücumdan çekindi ve hakikatte iki ay sonra vuku bulan Bizans akını kendisi için beklenmedik bir şey oldu. Bar-Habraeus'a göre, Bazilakeş'in Sultan'a verdiği vergi, Malazgirt ve Erciş Bizanslılarının Menbic'in teslimine karşılık iadesi, Türkmen akınlarını sona erdirdi. Mamafih, Sultan'ın Menbic'e hiç bir şey yapmadığını ve Bizanslıların Malazgirt'e ilerleyişini bir akın olarak telâkki ettiğini kaydetmelidir; filhakika Bar-Habraeus bu verginin geri gönderildiğini söylerse de, Sibî'in kaydettiği gibi bunun ancak iki ay sonra Halep önünde kabul edilen ikinci bir elçi vasıtasıyla, ordusunun başında artık Romanos'un kuvvet zoruyla kabul ettireceği bir ultimatom tarzında olduğunu düşünmek daha akla yakındır³⁸. Gerçekten de Romanos 1071 ilkbaharında Anadolu'ya geçti ve doğruca, muazzam bir ordu topladığı Erzurum'a yöneldi³⁹.

Alp Arslan ancak mayıs başına doğru, Halep önündeyken, Bizanslıların geldiğini, belki de bizzat Bizans elçisinden haber aldı. Daha sonra, Afşin'in nihayet Şark'tan dönebildiğini öğrendi: Ona göre, Bizans

³⁷ Mateos CII: Amid yakınında Thelkhum, sonra Urfa eyâletinde Siverek yakınında: Thelthowrav ve Ariucathil (neresi olduğu bilinmeyen yerler); Bar-Habraeus, 266: Siverek, "Bizans şehri" haraç gönderir; Sibî 127 r°: Hışn Suwaidiya (= yukarıdaki şehirlerden biridir?) "ve diğer birçok kaleler". Laurent'a nazaran, Urfa bir vergi ödemiştir, çünkü birkaç ay sonra Sultan tekrar oradan geçerken, muhafızı kendisine hediyeler getirmiştir. Fakat o sadece Mateos'u tanıır; Sibî bu faraziyeyi çürütür. Zaten 1071 mayısında sulh hâlâ devam ediyordu.

³⁸ Bar-Habraeus 247; Sibî 127 r° ve 127 v°.

³⁹ 'İmâd al-Din Erzurum'u eski komşu şehir adı olan Qâliqulâ diye zikreder.

imparatorluğu kendisini müdafaadan âcizdi, savaş güç olmayacaktı. Acaba Bar-Habraeus'un dediği gibi, Sultan'ı barıştan ziyade savaşa ikna eden bu haber midir? Şu bir vâkıdır ki, Sultan, bu haberi almadan önce, Şam'a doğru yürüyüşe geçecek yerde, Basilakes'in ilerleyişini, vukuu muhtemel bir akın tehdidi olarak görmüş ve acele ile Batı'ya doğru çekilmiştir. Öyle ki, bu esnada adamlarının her biri bir tarafa kaçarken (bunların arasında pek emin olmayan Iraklılar da vardı), hayvanların ekseriyeti Fırat geçidinde boğuldu ve hemen hemen ordusuz kaldı. Bizans elçisi Vesterque Léon Debatanes⁴⁰ Bizans imparatoruna, bunun kendisinde hakikî hezimet intibai uyandırdığı haberini ilettili⁴¹. Romanos'un maiyeti Ermenistan'ın müdafaasının kuvvetle tanzim edilmesiyle yetinmek temayülünde idi: Türklerin kargaşalık içinde olduğu haberi üzerine o, hücumu karar verdi ve haziran veya temmuzda, Vas-purakân'ın girişine hazırlanmak için, Urselius idaresindeki ücretli Türk ve Frenk askerlerini Malazgirt ve Ahlat havalisini talana gönderdi⁴². Bu bölgelerden kaçanlar Alp Arslan'ı imdada çağırdıkları esnada Sultan Malazgirt kadısı ile beraber Musul'daydı. Al-Fâriķî, Erzen ve Bitlis'ten geçerek doğruca kuzeye gittiğini söylerse de⁴³, hakikatte o, Bryennios'un Leon Debatanes'e izafe ettiği habere göre, önce Suriye'den Irak'a giden yolu takip etmiş ve Musul vilâyetinden geçmiştir⁴⁴. Fakat Urfa'lı Mateos'a göre, Sultan, Erzen'in kuzeyinde Sasun dağından doğruca Urfa istikametine yönelmiş⁴⁵, İmâd al-Dîn'in rivayetine göre ise Azerbaycan'a kadar çekilmiştir; meçhul bir kaynağa dayanan İbn al-Aşîr onun Urmiye gölünün kuzey-batısında önemli yolların kavşağı olan Hoy'da konakladığını söyler⁴⁶. Urfa-Musul-Hoy-Erzen güzergâhını takip ettikleri ileri sürülebilir. Her hâlikârda, yanında sadece hassa kuvvetleri olmasına rağmen, durumun ciddiyetini nazar-ı itibara alarak, imparatorluğun merkezine dönerek kuvvetler toplamağı uygun bulmadı, onların kendisine iltihakını tercih etti. Şüphesiz Hoy'dan karısını ve hazinelerini Nizam al-Mülk'ün idaresi altında Tebriz'e gönderdi⁴⁷, yanında

⁴⁰ Sibî, ismini vermeden, elçiye ve Basilakes'e verdiği raporu zikreder; Bryennios, rapordan ve verenin isminden, elçi kaydını koymadan, bahseder; aynı şahıs olması çok muhtemeldir.

⁴¹ Sibî 128 v; Bar-Habraeus 266; Bryennios 38; Mateos CIII.

⁴² Bryennios 38; Attaleiates 150; Fâriķî Am'da 99.

⁴³ Fâriķî Am'da 99.

⁴⁴ Bryennios 38.

⁴⁵ Mateos CIII.

⁴⁶ İmâd al-Dîn 32 r° = Bundârî 38 = Kêmâl 86 v°; İbn al-Aşîr 44 = Mirhond 62.

⁴⁷ Sibî'e göre 129 r° = İbn al-Aşîr 44. Hamedan'a. Mirhond vezirin cesaretle bunu sultandan rica ettiğini söyler.

bulunan dört bin asker ve bölgeden katılan on bin kişi ile batıya doğru yürüdü; bu on dört bin süvariden her birinin yanında mutad olduğu üzere bir yedek at vardı ⁴⁸.

Buna karşılık Romanos Diogenes'in idare ettiği ordu muazzamdı; 'İmād al-Dīn ve al-Fāriķī 300.000 kişi olduğunu iddia ederler ⁴⁹. Birinciye nazaran, orduda Bizanslılar, Ruslar, Hazarlar, Alanlar, Oğuz Türkleri ve Kıpçaklar, Gürcüler, Ermeniler ve Franklar bulunuyordu ⁵⁰. Süvariler, piyadeler, mızraklı süvariler, okçular yanında pek çok sayıda işçi, lağımçı, savaş âletlerini kullanan kimseler ve ağırlıkları taşıyanlar da vardı. Yazarlarımızın dediğine göre, aralarında beş bin "egzark"; dük, kont ve pātrik gibi otuz büyük şahsiyet mevcuttu ⁵¹. Mandaların çektiği yüzlerce, bazılarına göre binlerce araba, elbiseleri, demirleri, çivileri, silâhları ve her çeşit ağırlık ve teçhizatı taşıyordu. Muhasara âletleri arasında, on Suriye kentali veya 'İmād al-Dīn'e göre Ahlat ölçüsüne nazaran bir kental ağırlığında bir taşı atan muazzam bir mancınık da bulunuyordu; Dendiğine göre bu mancınık yüz araba ile çekiliyor ve bin iki yüz adam tarafından idare ediliyordu ⁵². Nihayet tarihçilerimizin ileri sürdüğüne göre, imparatorun hazineleri, kıymetli elbiseler yığını, kuşaklar, süslü eyerler ve sayısız mücevherler hâric, bir milyon dinarı ihtiva ediyordu ⁵³. Bizans yazarlarının kalabalık bir Bizans ordusu intibahını vermekle beraber, Türk ordusunu küçümsedikleri de söylenemez. Fakat, Arap kroniklerinin verdikleri rakamlar nazarı itibara alınmasa bile, Bizanslıların sayıca çok üstün olduklarını kabul etmek gerekir. Alp Arslan vaziyeti o kadar vahim görmüştü ki, kendisini Allah'a emanet ettikten sonra, şayet savaşta şehit olursa, oğlu Melik Şah'a sadık kalacaklarına dair Türk kumandanlarına yemin ettirmiş ⁵⁴, sonra Ahlat'a doğru yürümüştü.

Bu şehre daha evvelki senelerde Anadolü'da ve Suriye'de yararlıkları görülen subaylarından Türk Sandak'ı (Sanduk) öncü olarak gönderdi. Türklerin yaklaştığı haberi üzerine "Rum Kralı'nı, Gürcü Jozeph Trakhaniotes kumandasında, Ahlat civarındaki İşkit ve Frankların yar-

⁴⁸ 'İmād al-Dīn 32 r° = Bundārī 38 = Kemāl 87 r°; - Sibṭ 129 r°.

⁴⁹ İbn al-Aṣīr 200.000; Sibṭ 400.000; Ḳalāsisi 600.000; Mateos 1.000.000.

⁵⁰ 'İmād al-Dīn 32 = Bundārī 38 = Kemāl 87 r° = İbn al-Aṣīr 44. Bizans yazarları ise "İskitler", Franklar ve Ermenilerden bahsederler. Mateos, bütün Asya eyâletlerinden başka, "uzak adaları", Gotları, Guzlari, Peçenekleri ve Bulgarları da sayar.

⁵¹ 'İmād al-Dīn 32 r° (kısaltanlar tarafından unutulmuş); - Sibṭ 128 v°.

⁵² 'İmād al-Dīn 38 r° = Bundārī 43 = Kemāl 89; - Sibṭ 129 r°.

⁵³ Sibṭ 129 r°.

⁵⁴ Sibṭ 128 v° = İbn al-Aṣīr 44.

dımına, belki de zırhlı ⁵⁵ Ruslardan ⁵⁶ ibaret 20.000 (?) kişilik bir kıt'ayı yollamıştı. 16 Ağustos salı sabahı, Sandak, onların dağınık nizamdaki bir kısım askerini birdenbire bastırdı. Bununla beraber, geriye kalan kitle Ahlat önüne yerleşebildi. Ordunun Malazgirt'i kuşatan ve teslimine zorlayan büyük kısmı, saflarında bu şehrin pek emin olmayan halkını sürükleyerek, kısa mesafeden takip ediyordu. Trakhaniotes'in yardımına gönderilen öncü kuvvet, önünde sadece Ahlat Türkleri bulunduğunu zannederek Sandak tarafından çekildi; bu arada Sultan yetişti, bu haber üzerine Trakhaniotes, Malatya'ya doğru ric'at etti ⁵⁷; böylece Alp Arslan Malazgirt'e doğru yönelmiş bulunuyordu. Türklerin gelişine inanmayan Romanos'un iyi yardım edemediği Bizanslılar, birdenbire kendilerini âciz hissettiler ve yenildiler; kumandanlarından Bryennios yaralandı, Ermeni Vasilakes esir düştü. Esir edilen ve burnu kopan kumandan, ordunun arması olan Haç'la beraber önce Nizam al-Mülk'e, daha sonra Bağdad'a gönderildi ⁵⁸. Böylece ordunun büyük kısmı, geceleyin ansızın Türk süvariyle karşı karşıya geldi. Şaşırان ilk müfrezeler karmakarışık bir şekilde geriye çekildiler, Malazgirt yerlileri kendilerini kurtarmak için bundan istifade ettiler. Bazilakes yürüyüşünü durdurmak mecburiyetinde kaldı ve Rahva (Zahra) ⁵⁹ denilen yerde konakladı. Müfrezelerinden bir kısmını, iâşesini temin için muhtelif istikametlere ve Gürcistan'a kadar göndermişti; Arap yazarlarına göre yanında ancak 100.000 adamı vardı. Onları bu günden yarına çıkarabileceğinden bile endişeli idi. Ordugâhtan ayrılacak herhangi birini esir etmeğe hazır olan Türklerin tarassut altına aldığı Bizanslılar, geceyi davul ve boruların şamatasıyla çok heyecanlı geçirdiler. Çarşamba günü şafak zamanı Sultan geldi ve Bizans karargâhına bir fersah mesafedeki ırmâğın kenarına yerleşti ⁶⁰.

Bununla beraber, her iki taraf da birdenbire kesin savaşa karar veremedi. Belki de kendisinininkinden ziyade Halife'den gelecek elçinin daha iyi karşılanacağını sanan Sultan'ın istemesi üzerine Halife, ricalden İbn al-Muhalbân idaresinde Bazilikës'e bir elçi hey'eti göndermiş-

⁵⁵ Kemâl, 'İmâd al-Dîn'in daha mübhem olan metnini böyle tefsir eder.

⁵⁶ Bu belki de 'İmâd al-Dîn'in bir kelime oyunudur.

⁵⁷ Kemâl'e nazaran daha inanılır gibi olan Attaleiates, Malazgirt savaşından sonra kaçtığını söyler. Fakat Sultan'ın onunla mücadele etmeden geçmesi mümkün değildi.

⁵⁸ Skylitzës 693 ve 700 den çıkan neticeye göre, bu Vasilakes olamaz. Mateos Ermeni Khadab'ı da zikreder.

⁵⁹ Mateos Tolosaph adını verir. Araplar Az-Zahra derler.

⁶⁰ İmâd al-Dîn 33 r° = Bundârî 39 = Kemâl 87 v°; Sibî 129 r°; İbn A 44; Fâriķî, 99; Mateos CIII; Attaleiates 150 v.d.; Bryennios 38-40; daha kısa olan bu sonuncular safhaları iyi belirtmezler.

ti ⁶¹. Her hâlikârda, düşmanın vaziyetini müşahede için her şeyden faydalanan Sultan 17 Ağustos günü bu hey'eti Bizanslılara yolladı. Rivayetler arasında bazı teferruat farkı olmakla beraber, şu esas itiraz kabul edilmeyecek kadar doğrudur: İbn al-Muhallab bariş teklif etmiş, Bazilakes ise bu teklifi istihfafla reddetmiştir. Bunun kendisine göre bazı sebepleri vardı: Türklerin hristiyan memleketlerinde yaptıkları tahribatın müslüman memleketlerinde intikamını almak arzusu ⁶²; bu savaş için harcadığı bir meblağın bir eşinin daha uzun zaman yapılamayacağı ve daha fazla beklemeden açık ve kesin bir hal çaresi bulma inancı; Arap tarihçilerinin ⁶³ kendisine izafe ettikleri muhayyel tasarılar kabul edilmese bile, kendisinin ve etrafındaki dalkavuk müşavirlerinin çok kuvvetli olduklarına kanaat etmeleri; nihayet Debatanes'in istihbaratına göre, Sultan'ın geri çekilmesinin korkudan veya hiç olmazsa takviye kuvvetleri gelene kadar zaman kazanmak arzusundan ileri geldiği zannı ⁶⁴. Bu sebepler dolayısıyla Bazilakes elçiyi geri gönderdikten sonra, uzaktaki kıt'aların dönüşünü beklemeden, bazı mülâhazaların aksine derhal savaşı kabul etmeğe karar verdi; böyle hareket etmesini zarurî kılan bir âmil daha vardı: Askerlerinin moral durumu. Orduya, Ermenilerle Bizanslılar arasındaki köklü dinî düşmanlığın doğurduğu karşılıklı bir şüphe ve maneviyat bozukluğu hâkimdi; Türklerden daha önceden ürken, böylesine başıbozuk karışık ırklardan mürekkep insan kalabalığı arasında, kıyafetleri karşı cephedeki soydaşlarından ayırd edilemeyen ücretli Türk askerleri de vardı ⁶⁵. Buna, ilk karşılaşmaların bedbaht intizamsız karakterini de ilâve ediniz. Böyle bir durumda ihanetlere nasıl inanılmaz? Ürfalı Mateos'a itimat caizse, Sultan daha Suriye'den çekildiği sırada, tekrar geri geleceğini haber vermişti ⁶⁶. Bu belli bir ruh halinin ifadesidir; bununla beraber, çarşamba veya perşembe gecesı Tammis adlı biri, ücretli Türk askerleriyle düşman tarafına geçti. Tabii,

⁶¹ Bununla beraber Bar-Habraeus ve Mirhond elçi olarak al-Muhallab'a refakat eden Türk Sav-Tigin'i zikrederler. Sibî, Romanos'a Bağdad hariç, geniş fetih tasarıları izafe eder; Halifeyi telmihen demişti ki: "Dostumuz olan bu aziz ihtiyara kötülük yapmayın".

⁶² 'İmād al-Dīn'e göre, "Rey" de Halife'yi "görerek" ilâve etmiş! Fāriķi'ye göre kendisi kış ısfahan'da, atları ise soğuk olan Hamedan'da geçireekmiş. Elçi, bunun atları için mümkün olacağı cevabını vermiş.

⁶³ Sibî'e göre, Bağdad hariç, bütün müslüman ülkelerini generallerine tımar olarak vaad etmişti.

⁶⁴ Attaleiates 156; Mateos CIII; 'İmād al-Dīn 93 v° = Bundārî 40 = Kemāl 87 v° = İbn al-Aṣīr 44; Bar-Habraeus 268; Sibî 129 r°; Mirhond 65.

⁶⁵ Attaleiates 155. Süryânî Mikhael 169.

⁶⁶ Mateos CIII.

bu Attaleiates'in ⁶⁷ basit bir dedikodusu değilse, sayıları az olmalıdır, zira ne Meteos, ne Bryennios, ne de herhangi bir Arap yazarı bundan bahsederler. Muhakkak olan şu ki, şâyia etrafa yayıldı ve Bizans ordusunun manevî çöküntüsünü son zirveye çıkardı. Bu sebepler dolayısıyla, Romanos uzun hazırlık aylarıyla zaten sinirleri gergin olan ordusunun maneviyatının daha fazla bozulması için zaman kaybedemezdi: Kat'î bir hareketle, değerli olarak geri kalan ne varsa, onları tesci etti. Öte taraftan, Bizanslıların barış teklifini reddetmeleri Sultan'ın savaş azmini arttırdı. Her iki ordugâhda da perşembe günü savaş hazırlığı içinde geçti. Halife Sultan'a bir teşvik mektubu göndererek, her cuma camilerde zaferi için dua edilmesini emrettiğini bildirdi ⁶⁸. Sultan'ın yanından ayırmadığı fakih ve imam Abû Naşr Muhammed ibn 'Abd al-Melik al-Buhârî al-Hanefî, ona aşağı yukarı şunları söyledi: "Allah'ın dini uğruna savaşa giriyorsun. Allah onun başka dinlere galebe çalacağını tebşir etti; bütün ülkelerdeki vâizlerin minberlerde senin için dua ettikleri bu cuma günü öğle namazından sonra hücumla geç" ⁶⁹. Belki Sultan da, karşıdan eserek, Bizanslılara çok yakın olan ırmaktan su içmeği güçleştiren rüzgârın istikamet değiştirmesini bekliyordu ⁷⁰. Vâkıa şu ki cuma günü namaz vakti askerlerini gözden geçirdi ve onlara Bizanslıların küstahlıklarına daha fazla müsamaha göstermemeleri hususunda teşvik edici sözler söyledi; bu, sadece Sultan'ın savaşı değil, bütün İslâm âleminin savaşı idi, şu anda bütün müminler onlar için dua ediyorlardı, o da onlarla beraber, onların arasında savaşa katılacaktı: "gitmek isteyenler gidebilirlerdi". Geri kalanlar, ya düşmana galebe çalacaklar veya şehid olarak cennete gireceklerdi ⁷¹. Ordu onu alkışladı, her yerde onun arkasından geleceğine söz verdi. Bütün askerler Sultan'la beraber Tanrı'ya dua ve niyaz ettiler ⁷². Yayını ve oklarını bir yana atan Sultan ⁷³, gürzünü ve kılıcını aldı, atının kuyruğunu düğümledi, tolgasını başına geçirdi, çene kayışını bağladı ve şöyle dedi: "Eğer şehid olursam, bu benim kefenim olsun"; kendisini taklid eden bütün askerleriyle düşman üzerine yürüdü ⁷⁴. Arap kronikleri her ne ka-

⁶⁷ Attaleiates 156. Attaleiates'in savaşa iştirak ettiğini hatırlatalım.

⁶⁸ Kemâl Lugat'inde 188 v° *Revue des Études Islamiques*'de (1933) Sauvaget tarafından zikredilir.

⁶⁹ 'İmād al-Dîn, Sibî ve Fâriķî bu sözleri Sultan'a izafe ederler, fakat bk. daha ilerisi.

⁷⁰ Belki Mirhond'un (66) uydurmasıdır.

⁷¹ Sibî ve İbn al-Aşîr; Fâriķî.

⁷² 'İmād al-Dîn'de de.

⁷³ Şüpheli detaylar, bk. daha ilerisi.

⁷⁴ Sibî ve İbn al-Aşîr.

dar hikâyeyi süsleyerek genişletmişlerse de aralarındaki mutabakat ve tarihî şartlar, onun umumî olarak doğru olduğuna şüphe bırakmıyor.

Bizans tarafında da aynı hazırlıklar yapıyordu. Bazilakes'in zarif kumaştan yapılmış çadırında papaslar âyin yapıyorlar ve ilâhîler okuyorlardı; orduda dinî merasimler tertib ediliyor ve Müslümanların görmesi için birbiri arkasına haçlar gezdiriyorlardı⁷⁵; daha sonra, yazarlarına itimad edilirse, Bazilakes hepsine, özellikle Ermenilere harikulâde ve belki de mübalâğalı vaadlerde bulundu⁷⁶. Peçeneklerin kumandanı Bryennios'u sol cenaha; Kappadokialı Alyatte'ı ücretli Türklerle sağ cenaha yerleştirdi; oğlu Andronikos'u ihtiyat kuvvetlerinin başında geride bırakarak merkeze kendisi geçti⁷⁷.

Savaşın kendisi hakkındaki rivayetler de oldukça farklıdır. En doğru rivayet bir taraftan 'İmâd al-Dîn'in, diğer taraftan Bryennios'un naklettikleridir⁷⁸. Sultân, yaygın bir usule göre, belki de hadım ağalarından Tarang'ın⁷⁹ vasıtasıyla dört takım askeri pusu halinde yerleştirdi. Geri kalanlarla kendisi Romanos'un üzerine yüklendi. Yanlış olarak Sibî'i takib eden al-Fârikî ile İbn al-Aşîr, Türklerin zaferini⁸⁰, tek başına bu hücumun şiddetine izafe ederler; onlara göre düşman ordularının âniden merkezine giren Türkler, bundan sonra bözulan Bizans güruhuna hücum etmişler, sonra da kaçanların peşine düşmüşlerdir. Hakikatte, düşman ordusunun karşısına gelen Türkler, savaşarak yavaş yavaş geri çekilirler ve galib geldiklerini sanan Bizanslıları pusuların ortasına çekerler.

Bunları bilmeyen ve Romanos'un hâtırasını müdafaa etmeğe meyyal olan Attaleiates'e göre imparator, ileride pusulara düşmemek için ricat emrini vermiştir ve o sırada Mikhael Dukas geri saftaki askerlere Bazilakes'in öldüğü haberini yaymış, meydana gelen kargaşalığı gören Sultan taarruz emrini vermiştir⁸¹. Hakikatte, Botaniate'ın hizmetkârı ile Mikhael Dukas'ın hâtırasını kötülemek boşunadır. Olan vâkıa basit olarak şöyledir: Türkler pusularından çıkmışlar ve birdenbire Hristiyanlara hücum etmişlerdir; bu esnâda Hristiyanlar Ermenilerin⁸², Ermeniler ise ücretli Türklerin⁸³ ihanetine uğradıklarını zannetmişlerdir. Bunu âniden

⁷⁵ Sadece Mirhond'da 64; fakat bütün Bizans savaşı dinî bir hazırlığı ihtiva eder.

⁷⁶ Mateos CIII, Aristakes 144. Bk. s. 92, not. 63.

⁷⁷ Bryennios 41; Mateos CIII.

⁷⁸ Bryennios 41; 'İmâd al-Dîn 35 v° = Bundârî 41 = Kemâl 87 v°.

⁷⁹ Fakat bu sadece Bryennios'a dayanır.

⁸⁰ Sibî 129 v° = İbn al-Aşîr 45 = Bar-Habraeus 269; Fârikî 100.

⁸¹ Attaleiates 157.

⁸² Attaleiates 158; Süryânî Mikhael 169.

⁸³ Mateos CIII.

umûmî bir bozgün takip etmiş ve Türkler korkunç bir katliama girişmişlerdir. Cesaretle savaşan Romanos yaralanmış, elbisesinden, haçla işlemeli miğferinden ve Slav muhafızlarının haykırımlarından tanınarak Gevherâyîn⁸⁴ adlı Türk kumandanının bir kölesi tarafından esir edilmiştir. Daha sonra hikâye edilir ki, belki Bizans menşeli olan bu esir, zayıf bünyesi dolayısıyla ordudan çıkarılmak istenmiş yahut Nizam al-Mülk'e verilmiş o da onu hakîr görerek iade etmiş; birinci halde yezir, ikinci halde Sultan resm-i geçit esnasında: "Bunun bize Rum kralını getirmeyeceği ne malum?" diye alay etmişler⁸⁵. Bizans ordugâhına gelince, ne varsa hepsi galiplerin eline geçti; ganimet o kadar muazzamdı ki, bir miğfer sadece yarım dinara, üç zırh bir dinara satıldı ve altın, yemen taşı ve mücevherler yok pahasına alınmakla kalmadı, ordunun götürmekten vazgeçmek mecburiyetinde kaldığı birçok şeyi bölge sâkinleri ve uzak kasabalarda oturanlar gelip aldılar, günlerce süren bu iş o kadar ağır oldu ki hayvanlarını da yüklediler⁸⁶. Savaşa yarım eden Ahlat ve Malazgirt halkı, o gün, XII nci asrın ortalarında dahi bitmeyen hazineler biriktirdiler⁸⁷.

O zamana kadar hiç bir Türk hükümdarı bir Bizans imparatorunu esir etmemişti. Romanos'un esir edildiği haberi kendisine müjdelendiği zaman Alp Arslân evvelâ kulaklarına inanmadı ve doğruluğunu tahkik için adam gönderdi⁸⁸. Sonra, esiri cömertçe mükâfatlandırdı ve Bazilakes'i getirtti. Sibî, onların karşılaşmalarını şüpheli bir ifadeyle verirse de, bu hususu sadece diğer Müslüman yazarlar değil, fakat Attaleiates, daha mufassal şekilde Skylitzès ve Süryânî Mikhael de teyit ederler. Bazilakes'in el ve ayaklarında zincirler, boynunda da teşirîlâlesi vardı⁸⁹. Yere yıkılıp falakaya yatırıldıktan sonra (Skylitzès'in dediğine göre, âdet böyleymiş) Sultan sulh tekliflerine verdiği red cevaplarını hatırlatarak sert bir şekilde kendisine çıkıştı. Romanos itiraf etti ve "Şimdi, memleketim ve kaderim senin ellerindedir. Beni tarizlere ve

⁸⁴ Attaleiates 159. Bryennios 42. Bilhassa Sibî 129 v° = Bar-Habraeus 269 = Mirhond 68; 'İmâd al-Dîn 36 r° = Bundârî 42 = Kemâl 88 r°; İbn al-Aşîr 45; Fârikî 100; Kälânîsî 99; Mikhael 169.

⁸⁵ En teferruatlı rivayet (ikinci şekil) Sibî ayn. esr., 'İmâd al-Dîn v. s.; ordunun resm-i geçidini anlatan kısmı, Râwandî (J.R.A.S. 1902. s. 596), Mustavfî 213, buna dayanarak Mirhond 71. Mikhael yeğeni tarafından yakalandığını fakat bir kölenin onun elinden aldığını söyler.

⁸⁶ 'İmâd al-Dîn 37 r° (Bundârî ve Kemâl onu burada iyi takip etmezler). Kälânîsî 99. Aşağıda, yağmadan sonra Arap yazarlarının Bizans ağırlıklarını tasvirine bk.

⁸⁷ Fârikî 100.

⁸⁸ Skylitzès 700, bunun için Vasilakes'i gönderdi, der.

⁸⁹ Râwandî ayn. esr., esaret âlâmeti olarak sadece kulaklarındaki iki halkadan bahseder.

sert sözlerle muhatap kılma, ne istersen yap" dedi. O zaman Sultan "Sen galip gelseydin, bana ne yapardın" dedi.

— "Sana korkunç muamele yapılmasını emrederdim"⁹⁰. Daha sonra Sultân tekrar sordu:

— Benim sana ne yapacağımı düşünüyorsun?

— Şu üç şeyden biri: Ya öldürteceksin, ya bütün memleketinde dolaştırarak teşhir edeceksin, ya da... fakat üçüncü ihtimali söylemeğe değmez, zira kabul etmezsin⁹¹.

— O neymiş?

— Afv, bir fidyeye kabulü ve bir muahede... Ve benim, memleketime birlesirin, nâiplerinden biri ve senin Anadolu'da vekilin olarak gönderilmem: Ölümüm, filhakika, yerime bir başka hükümdar getirileceğine göre, sana hiç bir fayda temin etmez.

— Benim afvdan daha başka bir niyetim var: Fidyeye vererek kendini kurtar.

O zaman fidyeye-yi necatı ve müzakereyi tartıştılar. Evvelâ Sultan "on milyon dinar!" istedi. Fakat Romanos şöyle cevap verdi: "Çoktan Bizans'ın bütün servetini harcadım, ordunun eksikliklerine, savaş ihtiyaçlarına sarfettim; halk bu yüzden fakir düştü". Neticede bir buçuk milyon dinara mutabık kaldılar. Fakat sulh muahedesi bundan maada yıllık 60.000 dinar ile derhal ödenmesi icab eden 300.000 dinarı da ihtiva ediyordu. Üstelik muahede, Bizanslıların istenildiği zaman ordular göndermesini de şart koşuyordu. Sibî maalesef icmalinde bu hususa ait olan teferruati kaydetmemiştir. Tabiatıyla Romanos, Müslümân ülkelerine karşı her türlü teşebbüsten vazgeçiyordu. Ayrıca ve belki de derhal hürriyetine kavuşursa, başka bir imparator tayin edilmesi ihtimalini ortadan kaldıracağını izah eden Romanos, karşılığında sadece bütün esirleri değil, fakat mukavemetlerini kırmak için Sultan kendisine yeteri derecede kuvvet verirse, yakın zamanda Bizanslılar tarafından Müslümanlardan alınan Malazgirt, Urfa, Menbic ve Antakya'da esir düşenleri de serbest bırakacağını vaad ediyordu. Neticede, iki imparator arasındaki ilişkileri sağlamlaştırmak için Romanos'un kızıyıye Sultân'ın büyük oğlunun evlenmesi hususunda mutabık kalındı⁹². Esirlerin ser-

⁹⁰ Sibî, 'İmâd al-Dîn ve Skylitzês, Süryânî Mikhael'in teyit ettiği cümle.

⁹¹ Mustavfî 223: "Eğer bir hükümdarsan hayatımı bağışla; bir tâcirsan beni satın al; bir kasapsan öldür beni."

⁹² Sibî 129 v° - 130 r° = Bar-Habraens 270 ve İbn al-Ağîr 45 (kısaca). 'İmâd al-Dîn sadece Romanos'un serbest bırakıldığını, Kalânisi ve Kemâl Müslüman esirlerin iadesini ve ittifakını belirtirler. Mateos ittifakı, Attaleiates ve Mirhond düğünü zikrederler. Mirhond düğünün yanlışlıkla hemen yapıldığına inanır.

best bırakılması, vergi ve düğüne muhakkak nazarıyla bakılabilir. Arazi ile alâkalı madde kesin değildir. Sadece Bar-Habraeus onu açıkça kaydeder; Sibî de karışık bir şekilde bahseder; onlarla aynı kaynağı takip eden İbn al-Aşîr, nedense bundan bahsetmemiştir. Şüphesiz anlaşma tam tatbik edilemedi⁹³, fakat bu varlığının aksini isbat etmez, zira Romanos devrilmiş; halefi muahedeyi tanımamış ve Alp Arslan aynı anda Türkistan'a bir sefer yapmak mecburiyetinde kalmıştı. Fakat her ne olursa olsun, mühim olan da budur- muahede daha önce Müslümanlara ait sınır topraklarının terkinin ihtiva etse bile, daima Bizanslılara ait olan Anadolu'nun terkinin tazammun etmiyordu. Romanos'un ölümü, antlaşmayı çabucak hükümsüz bıraktı, Türk müfrezelerinin de buna ne kadar riayet ettiklerini bilmek imkânsızdır. Sultan'ın, hiç bir şeyin mukavemet edemediği büyük bir zafere rağmen, netice olarak kayda değer bir fetih arzusunda bulunmaması da çok dikkate şâyandır. O, birbirine müdahale etmeyen, aralarında ittifak olan, ayrı dinlere sahip iki imparatorluk fikrine bağlı kalır.

Bir kere mutabakata varınca, Sibî, Skylitzès'in ana hatları ile teyid ettiği üzere, iki hükümdarın ayrılımlarına tekaddüm eden ve birkaç gün süren merasimleri zevkle anlatır; Rum hükümdarının nasıl yere kapandığını, Sultan'a nasıl bir içki kadehi sunduğunu, Sultan'ın ganimet arasında buldurduğu ve Malazgirt'e kadar kendisine ait olan otasını, tahtını ve kraliyet elbiselerini iade ederek onu nasıl sevindirdiğini ve elçi İbn al-Muhalbân'dan talep ettiği hürmet gösterilerini (baş açık eğilmek ve yeri öpmek) bu kıyafet içinde Halife'nin önünde yaptırmasını hikâye eder. Nihayet anlaşmanın icrasını Romanos'un sadece namusuna tevdi ettikten sonra ilâve etti: "Ben Halife'nin tabiyetinde olan hükümdarların en hakiriyim, bütün Hıristiyan âlemine karşı küçük bir orduyle çıktığım halde seni yendim: Eğer Halife bütün İslâm âleminin hükümdarlarına senin için bir emir verirse ne olacak"? Bazilakes'e refakat etmeleri için bir kısım erkânı da serbest bıraktı. Gidişinde, onun, atını yayan takip etmesine mani olmak için Alp Arslan tahtı revanı içinde muhteşem bir alayla Rum imparatoruna bir fersah refakat etti. Sonra iki hükümdar kucaklaştılar ve Romanos iki mabeynci ve Sultan'ın yüz adamının himayesinde ve önlerinde üzerine Âmentü işlenmiş bir sancak olduğu halde memleketine doğru yola çıktı. Hıristiyanlar, Alp Arslan'a karşı, Müslüman yazarlarda olduğu kadar, Skylitzès, Süryânî Mikhael veya Urfalı Mateos'da da ifadesini bulan bir âlicenablık duygusu besliyorlardı.

⁹³ Malazgirt hâriç, bozgundan sonra Bizans garnizonu boşaltılır.

Burada, Romanos'un daha sonraki akibetini takip edemeyeceğiz: Bununla beraber Sibî'in anlattığı hikâyeyi aynen nakledelim. Azerbeycan'a dönen Sultan, Bizanslılardan almış olduğu Rum kralının tacı ve önünde taşınan büyük haç gibi en güzel ganimetleri Halife'ye gönderirken, Romanos da felâket haberinin önden gittiği İstanbul'a doğru yol alıyordu. Generallerinden Mikhael, tahtını ele geçirmiş, Romanos'un karısı olan öz annesini oğlu ve kızıyla hapsetmiş ve onu manastıra kapamağa mecbur etmişti. Duqiya⁹⁴ kalesine geldiği sırada Romanos tahttan indirildiğini öğrendi. Yazarımıza göre, keşiş kisvesine büründü, tahttan feragat ettiğini bildirdi ve Mikhael'e haber göndererek, bütün gayretlerine rağmen Allah'ın iradesiyle yenildiğini, başka bir imparatorun tahta geçeceğini hesaba katmayan Alp Arslan'ın beklenmedik teveccühüne mazhar olduğunu bildirdi. Bu prensin asil karakterine güvenerek Alp Arslan ile Mikhael arasında mutavassıt olmağı teklif etti; hiç olmazsa kendisi tarafından Sultan'a vaad edilen paranın gönderileceğini ümid ediyordu. Mikhael, özür dileyerek savaşın bütün hazineyi erittiğini, bu sebeple, istenilen paranın taksit taksit gönderileceği cevabını verdi. Romanos bu cevabı Duqiya'da bulabildiği bütün servetlerle (tabaklar, altmış bin dinar değerinde üzerine kıymetli taşlar hakkedilmiş altın bir ibrik ve mecmuu iki yüz bin dinar tutan muhtelif eşyalarla) Sultan'a iletti: Şimdilik daha fazla imkânı olmadığına İncil üzerine yemin etti ve kendisine refakat eden Türk muhafız alayını hediyelerle geri gönderdi. Bar-Habraeus hariç, diğer Hristiyan yazarlarında benzeri bulunmayan bu rivayette ne kadar hakikat payı vardır? Muhtemeldir ki bu, Romanos'un Sultan'a göndermiş olduğu mektuptan neş'et etmiş olsun. Sibî'e göre, Alp Arslan, geri kalan meblağın daha sonra, muahede vergisiyle birlikte ödenebileceği haberini gönderdi. Bu arada Mikhael, Romanos'a hakikaten hükümdarlıktan vazgeçmişse, adamlarını Duqiya'da bırakarak inzivaya çekilmesi için haber gönderdi. Romanos red cevabı verdi, keşiş elbisesini attı, tüccarlardan borç para aldı ve Ermeni prensi Senaharib'e iltica etti. Prens kendisini misafir edebileceğini fakat Mikhael'e karşı yardımda bulunamayacağını söyledi. Romanos, onu esir etmek ve gözlerini oydurmak için tertibat aldı. Sonra, bu prensi sığınan binlerce Yunanlı ve Ermeni'yi hizmetine aldı ve onlar sayesinde Anadolu'nun Konya'dan Malatya'ya kadar olan büyük bir kısmını istilâ etti ve birliklerini yerleştirmek ve idame ettirmek için büyük müsaderelere girişti. Kendisine askerî yardımda bulunacağını vaad eden Alp Arslan'a haber gönderdi. Sibî'in verdiği ma-

⁹⁴ Ermenistan yolu üzerinde, Sivas'tan pek uzak olmayan küçük bir müstahkem mevki.

lûmat bu noktada sona erer⁹⁵; Bar-Habraeus, Bizans kaynaklarında okuduğumuz hikâyelere uygun olarak, hezimetini ve Romanos'un acıklı sonunu kısaca tamamlar.

Türklere kesin olarak Anadolu'nun kapılarını açan Romanos'un ölümü olmuştur. Samimiyetle veya bunu bahane ederek Alp Arslan mütefikinin intikamını almağa yemin etti ve daima muhteris olan birliklerini fetih hususunda serbest bıraktı. Bilâhare kendisi veya az sonra Melik Şah genç yeğeni Süleyman'ın faaliyetini başka bir istikamete çevirmek için "Anadolu" da muhtar bir beylik tesis etmesine müsaade etti⁹⁶. Mamafih, o zaman bile iki imparatorluk arasındaki dostluk ve anlaşma kaybolmadı; iki defa, birincisinde Süleyman'ın büyük kudreti Sultan'ın Batı'ya gelmesini icab ettirdiği zaman, ikincisinde ise Alp Arslan'ın ölümünden sonra Anadolu'da muhtar veya âsi Türk beyliklerinin devam etmesinin tehlikesini hissedince Melik Şah Aleksios Komnene'e anlaşma teklif etti; Anna Komnene'in dediğine itimad câizse, bu, çocuklarının evlenmesini ve Bazilakes'in Antakya'ya kadar Anadolu'yu fethetme hakkını ihtiva ediyordu⁹⁷. Öte yandan, Müslümanlar, Bizanslıların mağlûbiyetinden eşit olmayan bir şekilde istifade ettiler. Malazgirt sırasında, Antakya müdafaa kuvveti Halep bölgesine saldırdı; ilk felâket haberi üzerine geri çekildi ve o andan itibaren hemen hemen umumî bir adalet içinde olduğu intibahını verdi; bununla beraber ancak dört sene sonra Halepliler Menbic⁹⁸ gibi kendilerini rahatsız eden bir Bizans kalesini ele geçirmeğe muvaffak oldular. Ayrıca doğuda ne Mervanîler, ne Musul prensi Ukaylî, kalan Hristiyan kuvvetlerinden endişe duymuyorlardı. Türk birliklerinin büyük istilâ yollarının üzerinde bulunmayan her şey hemen hemen kurtulmuştu. Beylik değil de otlak ve ganimet peşinde koşan bu birlikler kendilerini kabul edecek ve teşkilatlandıracak kadar kuvvetli bir devletin idaresine girmek istiyorlardı. Neticenin teyit ettiği gibi, Malazgirt savaşının hikâyesi göstermiştir ki, Bizanslılar kendi kuvvetlerinin aczi dolayısıyla peşinen yenilmişlerdi: Malazgirt bu hakikati herkesin gözleri önüne koyan bir hâdise oldu.

Zaten netice olarak, muhtelif dillerdeki kaynakların mukayesesini, daima izahı mümkün farklılıklar yanında (Meselâ Bizans ordusunun iha-

⁹⁵ Şüphesiz Romanos'un Sultan'a gönderdiği ikinci mektupla. Bar-Habraeus'un düzeltmeye gayret ettiği bir yanlış anlama ile, Sibî neticede Romanos ve Senakharib'in rollerini değiştirir. Sibî 134 v° - 135 r°; Bar-Habraeus 272.

⁹⁶ Bryennios 57; Mustavfî 225; Mikhael 172, v. s. Burada Süleyman'ın gönderildiği tarihi münakaşa etmek imkânsızdır (1072 ve 1075 yılları arasında).

⁹⁷ Anna Komnene, 170, 176.

⁹⁸ Kālānisi 170; İbn al-Aṣîr 69; Sibî 115 v°; Kemāl 95 r°.

neti hakkında) bazen çok kesin ve umumî bir uygunluk gösterirler ve bunlar telif tarihlerinin çok sonra olmasına rağmen Arap tarihçilerinin de değerini teyid ederler. Bazı yanlışlıklara, anektodların teferruatındaki tahayyül serbestisine rağmen, tekrar belirtiyim ki Sibî, muhakkak surette en zengin tarihî kaynaklardan biridir; onun sayesinde Hristiyan kroniklerinin birçok kısımlarını aydınlatmak ve o olmasa bilinmesi mümkün olmayan bazı hâdiseleri ilâve etmek imkânına kavuşuyoruz. Yapılan mukayese, öte yandan, Hristiyan yazarların, okurken edinilen bazı intibaların doğruluğunu teyid ediyor: Bizanslılardan hâdiseler hakkında en çok bilgiye sahip olan şüphesiz Bryennios'dur; bazen çok mufassal olan Attaleiates, umumiyetle Bizans birlikleri ve Botaniate taraftarlarının dedikodularını nakleder; Skylitzès'in yapmış olduğu ilâveler doğrudur. Oldukça zengin malumat veren Mateos, vuzuhsuz ve sâfiyâne bir şekilde tarafdırdır. Verdikleri bilgileri resmî kaynaklardan iktibas etmelerine rağmen, Arap müverrihleri vâkıaları anlatırlarken taraf tutarlar. Teessüfe şâyândır ki, bazı tarihçiler, onları tanımadan, kabiliyetlerini, bu cehaletin araştırmalarını eksik ve bazen gayri sahih bırakmağa mahkûm ettiği konulara tahsis edebilmişlerdir.